

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Osmanlı Devleti'nde Ayanlık Müessesesi ve Merkez-Çevre İlişkisi

*The Institutin of Ayanlik in the Ottoman Empire and the Center-Periphery
Relationship*

Öz

Halil İbrahim YANAR

Doktora Öğrencisi,
Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü.
kizilhiy@yandex.com
ORCID: 0000-0002-4687-9757

Bekir PARLAK

Prof. Dr.,
Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü.
bepar@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9173-7563

Mehmet Şirin ÇETİN

Öğ. Gör. Dr.,
Muş Alparslan Üniversitesi,
Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve
Organizasyon Bölümü.
ms.cetin@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8181-744X

Cilt / Issue: 9(1), 155-177

Geliş Tarihi: 04.09.2021

Kabul Tarihi: 10.01.2022

Atf: Yanar, H. İ., Parlak, B. ve Çetin,
M. Ş. (2021). Osmanlı devleti'nde
ayanlık müessesesi ve merkez-çevre
ilişkisi. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1),
155-177. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1055747>.

17. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan ve 1726 yılında da hükümet tarafından resmen bazı hanedan sahiplerine görev verilmesiyle yerli ailelerin ön plana geçme mücadeleleri sonucunda gelişmeye başlayan ayanlık müessesesine Osmanlı Devleti, birçok eyalete, o eyaletler içindeki güçlü konumdaki kesimlere bazı imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. Bu nedenle güçlü kesimler merkeze karşı, Anadolu ve Rumeli'nin çoğu bölgesinde bağımsız olarak kabul edilebilecek siyasi egemenlik alanları oluşturmuşlardır. Böylece ayanlar, 18. yüzyılın ortalarına doğru ilk önce önemli sancak ve kazalarda daha sonra da Anadolu'nun neredeyse her yerinde görülmeye başlanmıştır. Bu çerçevede ayan tarzı eyalet yönetimi doğmaya başlamış, daha yoğun nüfuslu yaşam alanlarından kasabalara hatta köylere kadar her bölgenin varlık sahibi ve nüfuslu kişilerinin, merkezi hükümetten aldıkları sorumluluk bağlamında kendi içlerinde bir hiyerarşi oluşturmaları sosyal açıdan bir zorunluluk durumuna gelmiştir. Gittikçe artan ayanlık müessesesi merkezi gücü sorgular duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından itibaren merkezi gücü ön planda tutan bakış açısına sahiptir. Bu çalışma da merkez-çevre ilişkisi bağlamında bir döneme damga vuran ayanların ortaya çıkışı, gelişimi ve etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Merkez-Çevre, Ayanlık Müessesesi, İltizam.

Abstract

The establishment of ayanlık, which emerged from the end of the 17th century and after some dynasties were officially assigned by the government in 1726, began to develop as a result of the struggle of local families to

come to the fore. As a result, the Ottoman Empire had to give some concessions to many provinces and to the powerful groups within those provinces. For this reason, powerful sections have formed political sovereignty areas that can be considered independent in most regions of Anatolia and Rumelia against the center. Thus, towards the middle of the 18th century, ayans began to be seen first in important sanjaks and kazas, and then in almost every part of Anatolia. In this framework, ayan-style state administration began to emerge. It has become a social necessity for the wealthy and populated people of every region, from more densely populated living areas to towns and even villages, to create a hierarchy within themselves in the context of the responsibility they take from the central government. The increasing institution of ayanlık has come to question the central power. The Ottoman Empire has a perspective that prioritizes central power since its foundation. In this study, the emergence, development and effects of the ayans that left their mark on a period in the context of the center-periphery relationship will be emphasized.

Keywords: Ottoman State, Center-Periphery, Ayanlık Institution, İltizam.

Extended Abstract

The center-periphery relationship, which is frequently mentioned in the literature, had an important place in the social and political structure of the Ottoman Empire. The basis of the relationship between the center and the periphery in the Ottoman Empire is based on the authority of the Sultan. In other words, the source of sovereignty was shaped around the authority of the Sultan, since it was thought that the right of sovereignty was bestowed by God on the basis of the state's administrative system. In this system, the relations between the ruler and the ruled are directly determined by the political authority. Thanks to this perspective, which prioritized the central power since the foundation years of the Ottoman Empire, a principle such as the separation of powers had no effect on the country's structuring. In this context, the main elements and institutions that fulfill the functions of the state; The Sultanate, Grand Vizier, Shaykh al-Islam office and Divan-ı Hümayun were institutions. In other words, it is mentioned that a structure in which the center side of the relations between the center and the periphery predominates.

When we look at the class structure of the Ottoman Empire in the center-periphery relationship, Ottoman historians and administrators have a common consensus on this issue. And in the simplest way, it divided the Ottoman Empire into two basic classes as the rulers / military class (those in the center) and the ruled / reaya (those in the periphery). While those

in the center are not obliged to pay taxes, the people in the surrounding area appear as the class that both produces and has to pay taxes. In this context, if it is necessary to separate the social structure in the Ottoman Empire from bottom to top; The people can be divided into two parts as artisans, civil servants, soldiers and the palace, and those who rule in another way and those who are governed.

The relationship between the center and the periphery in this political and social structure leads us to another distinction. It is the distinction between private property and public property, which are the two most important elements of the property division. This distinction also reveals the emergence of the ayanlık institution in the context of the center-periphery relationship. Ayanlık establishment; Ayan, which is the plural of the word ayn, means eye in Arabic, and is synonymous with the words body, erkan and notables. Ayanlık was used in the first Islamic countries and appeared in the Anatolian Seljuk State before the Ottoman Empire. Ottoman archival sources used the concept of ayan to fulfill different tasks. While the notables appeared as influential wealthy merchants, prominent ulema and Kapıkulu garrisons of the city, they were sometimes recorded as voivodes, mutual trustees, muhassil, mutasarrıf and governor, and even these people were called mutagallibe or feudal lord.

If we return to the subject again in the context of ayanism and center-periphery relationship, while public ownership dominates in societies with a high centralization tendency, private ownership dominates in societies with a low centralization tendency. In Ottoman society, there are lands whose property rights belong to the state, which we call miri land. While there are no vineyards and gardens in these lands, the state has taken the lands under their control for grain farming and has given a state guarantee. These miri lands are divided into two as titled lands and mukataa lands. Registered lands; mukataal lands, while in practice the lands belonging to the double-household system mortgaged to the villagers; These are the lands located on the lands outside the titled lands. Although the use of the lands belonging to the Miri lands was given to the people under certain conditions, they could not be freely used as property by the mutasarrıfs. It was subject to the Sultan's permission to be used as property. Some lands that could not be used were requested from the Sultan by being operated by high-level statesmen. These lands were cultivated as property with the permission of the Sultan, but no share was taken from the miri lands. Shareholders and slave labor were used in these lands, which are called "mevat". Another type of private

property came into being when the lands left by those who left their villages or debtor peasants during the “Jalali Revolt” were owned by people from the administrative and military classes. The owners of these lands have made the land private property. With the intensification of decentralization at the end of the 16th century, the number of these privately owned lands gradually increased. However, in the timar system, the ownership of the land is considered to belong to the state and only the people have the right to use this land. The sipahi, who has a bond with Reaya, does not have the authority to interfere with the ownership of these lands. Although Ayan used the mukataa-iltizam system to take the lands attached to the miri land under his control, the lands that he owned as property and that could set an example for large farm enterprises consisted of mostly mevat type lands.

Although some thinkers argue that the increasing population of the ayans in the 18th century was based on their own production activities by owning large farms, this information is not correct, in fact, they were integrated into the mukataa-iltizam system by collecting/undertaking taxes on behalf of the state, and thus, they reached this position. they considered the knowledge they had attained as general acceptance.

The Ottoman state had to give some concessions to many provinces, to the powerful positions within those provinces, to the establishment of ayanlik, which emerged from the end of the 17th century and started to develop as a result of the struggle of local families to come to the forefront with the official assignment of some dynasty owners by the government in 1726. For this reason, powerful groups formed political sovereignty areas that could be considered independent in most regions of Anatolia and Rumelia against the center. Thus, towards the middle of the 18th century, the ayans began to be seen first in important sanjaks and kazas, and then almost everywhere in Anatolia. In this framework, ayan-style state government (managing the living spaces of the local population) began to emerge, and it became a social necessity for the wealthy and populated people of each region, from more densely populated living areas to towns and even villages, to create a hierarchy within themselves in the context of the responsibility they took from the central government.

As a result, as in the other institutions of the Ottoman Empire, decline and deterioration began in the ayan, and it became unable to meet the needs of the society. In this way, the institution of ayanlik became a hump on the back of the state and the idea of its elimination emerged. When he did not respond to the measures taken, Sultan II. Mahmud

announced with an edict in 1786 that he had abolished the ayanism. However, since it was impossible to abolish the ayan organization suddenly, this organization was abolished spontaneously over time, as new ayans were not appointed to replace the deceased ayans.

Giriş

Kuruluş yıllarından beri güçlü bir merkezi otorite oluşturmak Osmanlı Devleti'nin en önemli amaçları arasındadır. Bu amaçlar içerisinde devletin üst mercilerinde bulunan ve merkezi yönetimi oluşturan makamlar "Padişahlık", "Vezir-i Azamlık" ve "Şeyhülislamlık" makamı ile "Divan-ı Hümayun" kurumu yer almaktadır. Yani Yöneticilerden oluşan ve devleti şekillendiren idareci kısımdır. Tarihçiler Osmanlı toplum yapısını ele alırken iki sınıfın varlığından bahsederek ayrıma gitmişlerdir. Bunlar askeri sınıf (merkezdekiler) yani yöneticiler ve reaya (çevredekiler) adı verilen yönetilenler şeklindedir. Reaya daha çok toprağı işleyen ve devlete asker veren kişilerden oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde egemenlik hakkının Allah'tan geldiğine inanılırdı ve Padişah da bu hakkın kullanıcısıydı. Bir başka ifade ile üstün güç Padişah'ta toplanmış ve Padişah halkın gözünde Allah'ın dünyadaki gölgesi anlamına gelen "Zillullah" olarak değer bulmuştur.

Ayanlık müessesesi, Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren var olan bir yapıdır. Ayanlık kavramından kasıt vilayetlerde, köy yerlerinde, aşiretler ve ordunun içinde ve devletin kademelerinde isim yapmış ileri gelenlerdir. Buralarda ayanlara, "ayan-ı vilayet", "ayan ve eşraf", "ayan ve vücuh" veya başka isimlerle hitap edildiği görülmektedir. Burada üstünde duracağımız kavram ise daha çok üst kademelerde etkisi olan ayanlardır. Özkaya'ya göre (Özkaya, 1994, s.9) ayan kavramı şöyle tanımlanmıştır: "*ileri gelenler tarafından benimsenen, devlet görevlileri (valiler, kadılar) tarafından göreve resmen kabul edilen, bir takım yetkilere sahip, halk ile devlet arasında aracı olan kişilerdir*". Bunlardan söz edilirken vilayet ayanının başı anlamına gelen "reis-i ayan" terimi kullanılır.

Bu tarz bir tanıma göre ayanların görevleri, halk ile hükümet arasında aracılık yapmaktır. Ancak zahire, asker, vergi dağıtımı-toplanması ve diğer önemli görevlerin yapılmasında vilayet ayanına yardım etmesi gereken ayan, aracılık rolünün dışına çıkmış bu işler karşısında "*ayan ücreti*", "*ayan caizesi*", "*ayaniye*" ya da "*caize*" ismi verilen ücretleri almaya başlamıştır. Zaman içerisinde bunlar vali ve kadılarla işbirliği yaparak "*tevzi defterleri*"ne kendileri için fazla akçe eklemeye başlamışlardır.

Bu ayanlar vilayet ayanları içinden sivrilenler arasından çıkıyorlardı. Görevlerini sürdürebilmeleri için İstanbul'daki devlet ileri gelenlerinden taraftar bulmaları gerekiyordu. Ayrıca büyük bir servet ve herhangi bir uyuşmazlık durumunda kullanabileceği başıboş bir levend topluluğu bulundurması da zorunluydu.

Ayan olanlar yerli aileler ve şehirlerin ileri gelenleri arasında oldukları için aileler arasında büyük mücadeleler çıkıyor bu ise Anadolu'da büyük karışıklıklara neden oluyordu. Bu durum ayanlığın gelişim göstermesinde önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet idaresinin zayıflaması, merkezi otoritenin sarsılması ve toprak sisteminin bozulmaya başlaması sonucunda, miri arazi "ayan ve eşrafa" ait bazı kişilerce alıkonmuştur. Bu aileler çiftliklere, levend topluluğuna ve ciddi servete sahip olmuşlar böylece de buldukları yerlerin mühim kişileri haline gelmişlerdir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren de voyvodalık, ayanlık ve mütesellimlik gibi görevleri alır olmuşlardır.

Bu yerli aileler ya önce ayan olup sonra mütesellimliği ele geçirmekte ya da mütesellim olduktan sonra ayanlık görevine gelmekteydiler. Öte yandan levendler, ev göçleri, cizye, toprak, iltizam sorunu gibi pek çok sosyal ve ekonomik olaylar ayanlığın güçlenmesinde büyük rol oynamıştır.

Ayanlık örgütünün kurulması ile Anadolu'da, merkezden gönderilen memurlar dışında, Enderunlu olmayan, yerli halktan çıkan bir idareci zümre türemiştir ki bunların devlet ile halk arasında, özellikle 18. yüzyıl ortaları ve ikinci yarısında vasıta olarak oynadıkları rol bu zümrenin çabucak kuvvetlenmesini temin etmiştir. Artık 18. yüzyılda, merkezden gönderilen memurların dışında, ayanların, ayan kökenli büyük hanedanlara mensup devlet görevlilerin sayıları giderek artmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez-Çevre İlişkisi

Osmanlı Devleti'nin merkezi gücü ön plana alan bakış açısı kuruluşundan itibaren karşımıza çıkmaktadır ve bu tarz bir yapıda da kuvvetler ayrılığı gibi bir yapılanma olmamıştır. Doğan'a göre merkezi yönetimde devlet fonksiyonlarını yerine getiren ana unsur ve kurumlar Saltanat, Sadrazam, Şeyhülislamlık makamı ile Divan-ı Hümayun kurumudur (Doğan, 2013, s. 70). Merkezden, idari hizmetlere ilişkin olan yetki, sorumluluk ve kaynakların toplandığı ve yönetim kademesinin başkenti olarak kabul edilen , hizmetlerin planlanıp sunulduğu yerdir (Parlak ve Sobacı, 2008, s. 37). Öte yandan Ortaylı, bu unsur ve kurumlar arasında Divan-ı Hümayun'un devlet otoritesi olduğunu yani başka bir deyişle Padişah adına karar alınan ve devlet işlerine ilişkin olarak karar alınmasına yardım edilen bir yer olduğundan bahsetmektedir (Ortaylı, 2008, s. 210). Akgündüz ise buna ilave olarak Şeyhülislamlığa değinmiş ve Şeyhülislamlığın devlet protokolünde Padişah ve Sadrazam'dan sonra geldiğini ve aynı zamanda başta bayramlaşma merasimi olmak üzere

bütün önemli merasimlere Şeyhülislamın katıldığından bahsetmiştir. Ayrıca Akgündüz'e göre, Osmanlı Devleti'nde Padişah'ın devlet idaresiyle ilgili yönünü Sadrazam, din işleriyle ilgili yönünü de Şeyhülislâm temsil etmiştir (Akgündüz, 2013, s. 178).

Osmanlı Devleti'nin sınıf yapısı konusunda Osmanlı tarihçileri ve yöneticileri ortak bir fikir birliğine sahiptir. Bu fikir birliği en basit ve yaygın şekliyle, Osmanlı toplumunu iki temel sınıfa ayırmıştır. Bunlar, yöneticiler/askeri sınıf (merkezdekiler) ile yönetilen/reaya (çevredekiler) sınıfıdır (Timur, 1979, s. 178). Askeri sınıf vergi vermezken reaya ise devletin tüm üretimini yapan ve vergi ödemek zorunda olan sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Hristiyan reyanın çocukları devşirme sistemi ile ordu içinde görev alabiliyorlardı. Müslüman reyanın durumu ise farklıydı. Sınır boylarında gönüllü olanlar, büyük cesarete mahzar olanlar ve başarılı olanlara orduya katılma hakkı verilmiştir. Bu Sultanın özel izni ile olmaktadır. Ancak genel duruma bakılacak olursa herkesin kendi sınıfına bağlı kalması üzerine kurulu bir sistem mevcuttur (İnalçık, 2017, ss. 16-17). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı aşağıdan yukarıya doğru sırayla halk, sanatkârlar, memurlar, askerler ve saray olarak bölümlere ayrılmakta olup başka bir biçimde "idare edenler" ve "idare edilenler" olarak da iki bölüme ayrılabilir (Ünal, 2007, s. 5).

Osmanlı Devleti yönetim sisteminin temelinde egemenlik hakkının Allah tarafından bahşedildiği düşünülüyor olduğundan egemenliğin kaynağı Padişah'ın otoritesi çevresinde şekillenmiştir. Bu sistemde içinde yöneten-yönetilen ilişkileri, doğrudan tamamiyle siyasi otorite tarafından belirlenmiştir. Bu bağlamda Padişah'ın mutlak otoritesi ve yönetilenlerin de bu otoriteye tereddütsüz kabulü, halkın bu süreçte belirleyici olmasını engellemiştir;

"Allah'ın iradesini temsil eden kişi olan Padişah, herkesin iyiliğini, toplumun ortak çıkarını ve düzenini sağladığı için ona karşı gelmek Allah'a karşı gelmek olarak algılanmıştır ve bu durumda da yönetilenlerin Padişah'a karşı başkaldırması veya muhalefet etmesi mümkün olmamıştır" (Göküş, 2010, s. 229).

Osmanlı Padişahları bu dönemde halkı bir emanet olarak kabul edip onları hoş tutmayı, korumayı, kollamayı kutsal bir görev olarak benimsemiş ve bu yönde hareketlerde bulunmuşlardır. Diğer yandan halifelik sıfatı da Padişahlara ayrıca yükümlülük ve ödevler yüklemiştir;

"Osmanlı Klasik Çağı'ndaki yaygın inanişe göre Padişah, Allah'ın kullarını refaha erdirmeli ve adaleti sağlamalıdır. Adaletin olmadığı bir toplumda halk kötü duruma düşmektedir. Ayrıca memleketin ve devletin düzeni, ülkeyi düşmandan korumak ve halk üzerindeki zulmü kaldırmaktır" (Göküş, 2010, s. 229).

Bu anlayış, Padişahların görevleri konusunda yerleşmiş bir düşüncedir. Osmanlılarda halkı ilgilendiren fermanlarda şu formül daima yer almıştır: “Reaya taifesi ki Tanrı'nın bir emanetidir, onları himaye etmek ve kimsenin zulüm yapmasına müsaade etmemek Padişah'ın vazifesidir” (Göküş, 2010, s. 229).

Mardin'e göre merkez tek bir sınıra dayandırılmamalıdır. Yani merkez Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmakla kalan bir bürokrasi olduğu kadar devletin işlemlerini mümkün kılan çarkı da ifade etmektedir. Mardin, Türkiye'deki merkez-çevre ilişkilerini Batı toplumları ile karşılaştırmalı olarak ele almakta, özellikle din-siyaset ilişkileri ve toplumsal sınıflar bağlamında bazı genellemelere gitmektedir (Mardin, 2003, s. 37). Bu bağlamda ele aldığı ilk konu, Batı toplumlarının içinde var olan kilise-devlet arasındaki çekişme ve gerilimdir. Farklı zamanlarda farklı biçimler alan bu gerilim sonunda uzlaşma ile sonuçlanmıştır. Mardin, sosyal sınıflar arasında da benzer gerilimlerin yaşandığına ve zamanla bu çatışmanın bir çeşit uzlaşmayla sonuçlandığına dikkat çekmektedir (Mardin, 2003, s. 37).

II. Mahmut her alanda olduğu gibi yerel yönetimlerde de yeniliklerin başatıcısı olmuştur. Tanzimat fermanının ilanı ile halka kanun önünde eşitlik; mal, can ve namus güvenliği; mali, idari, askeri ve sosyal alanlarda da yenilik yoluna gidilmiş ve yeni kurumların tesisi çalışmalarına girilmiştir (Ökmen ve Parlak, 2010, ss. 113-114).

Mülkiyet ayrımının en önemli iki ögesi olan özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti ayrımı; merkezileşme eğilimi yüksek olan toplumlarda kamu mülkiyeti ağır basarken merkezileşme eğiliminin düşük olduğu toplumlarda özel mülkiyet ağır basmaktadır. Osmanlı toplumunda da miri arazi dediğimiz mülkiyet hakkı devlete ait olan topraklar bulunmaktaydı. Bu topraklar içinde bağlar ve bahçeler yer almazken devlet miri toprakları hububat tarımı yapılması için kontrolü altına almış devlet garantisi vermiştir. İki tip miri arazi vardır. Tapulu araziler; uygulamada köylülere ipotek edilen çift-hane sistemine ait araziler ve mukataalı araziler; tapulu arazilerin dışında kalan topraklarda yer alan arazilerdir. Miri arazilere ait toprakların kullanımı belli şartlarda reyaya verilse de mutasarrıflar tarafından serbestçe mülk olarak kullanılamazlardı. Mülk olarak kullanılabilmesi için Padişah'ın iznine tabiydi (Güven, 2016, ss. 65-66).

Kullanılması mümkün olmayan bazı araziler üst düzey devlet adamları tarafından işletilmek suretiyle Padişah'tan istenmiştir. Bu topraklar Padişahın izni ile mülk olarak işlenmiş ancak miri arazilerden pay

alınmamıştır. İsmine “mevat” denen bu arazilerde ortakçı ve köle emeği kullanılmıştır. Başka bir özel mülk türü ise, “Celali İsyanı” sırasında köylerini terk edenlerin ya da borçlu köylülerin bıraktıkları arazinin, idari ve askeri sınıftan kimselerin sahiplenmesiyle meydana gelmiştir. Bu arazilerin sahipleri toprağı özel mülk haline getirmişlerdir. 16. yüzyılın sonlarında adem-i merkezîyetçiliğın yoğunlaşmasıyla birlikte özel mülkiyet statüsündeki bu arazilerin sayısı giderek artmıştır. Oysaki tımar sisteminde arazinin mülkiyeti devlete ait kabul edilir ve bu araziye sadece halk kullanma hakkına sahiptir. Reaya ile arasında bir bağına sahip olan sipahi ise, bu toprakların mülkiyetine müdahale yetkisine sahip değildir. Ayan, miri araziye bağına toprakları kontrolü altına almak için mukataa-iltizam sistemini kullanmasına rağmen mülk olarak sahiplendiğı ve büyük çiftlik işletmelerine misal oluşturabilecek topraklar daha çok mevat tipi arazilerden oluşmuştur (Güven, 2016, s. 66).

Toprak mülkiyetinin dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar; mülkün kullanım amacının serbestçe seçilmesi, mülkün hizmetlerine ve gelirlerine sahip olma hakkının bulunması, arzuya bağına olarak mülkün devredilebilmesi ve bu hakların korunması şeklindedir. Fakat 1858'deki Arazi Kanunnamesi'ne kadar Osmanlı toplumu toprağın mülkiyetine sahip olamamıştır. Bazı düşünürler, ayanların 18. yüzyıldaki gittikçe artan nüfusunun, büyük çiftliklere sahip olarak kendi hesaplarına üretim faaliyetlerinde bulunmalarına dayandığını ileri sürmesine rağmen bu bilginin doğru olmadığını, aslında devlet adına vergi toplayarak/ bu işi üstlenerek, mukataa-iltizam sistemine entegre olduğunu ve bu sayede bu konuma eriştikleri bilgisini genel kabul olarak görmüşlerdir. Ancak herhangi bir şekilde malikâneelerin yarı-mülkiyet sayılması iddia edilecekse bu mülkiyet, malikâne sahiplerinden ziyade araziye yakından ilişkisi olan ayan mültezimlerinin (Güven, 2016, ss. 66-67). Osmanlı Devleti'ndeki tabakalaşma ise statü farklılığına dayandığı için sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi burada daha az etkili konumdadır. Örneğın 1000 akçelik dirliğe sahip olan bir tımar sahibi ile 1 milyon akçelik bir hasa sahip olan vezir aynı sınıfa (askeri) bağına. Reaya ise nerede yazıldığına bağına (Öz, 2007, s. 491).

Ortaylı'ya göre Sened-i İttifak ile zirveye çıkan süreçte, en başından beri Arabistan ve Lübnan'daki yarı özerklik durumu, genel olarak Anadolu'da ama özellikle Rumeli'de ayanlar kendi orduları ve idarelerine sahip olmuşlardır (Ortaylı, 2017, s. 40). Osmanlı Devleti'nin ikincil bir güce tahammül edememe durumu ilk olarak politik ve ekonomik kısımda kendisini ayanlar kanadında göstermiş ve kendi içinde sarsıntı yaşamıştır. Ancak öne çıkan bu ayan sınıfı yeni toplumsal hareketlilik

sürecinin temsilcisi haline gelmiş olsa da, geleneksel Osmanlı toplumsal sisteminde bu sınıf için bir yer bulunmamaktadır. III. Selim'in Padişah olmasıyla birlikte bazı reform çalışmaları yaşanmıştır. Bunlardan bir tanesi de merkezileşme kısmında statü farklılığına yönelik olmuştur ve ilk olarak Nizam-ı Cedid Ordusu'nun kurulma çalışmaları ile birlikte merkezileşme başlamıştır. İkincisi ise orduda yaşanan merkezileşmedir. Orduda yaşanan merkezileşmenin ardında ise, devletin mali ve siyasi gücü yeniden ele geçirme isteği yer almaktadır (Güven, 2016, s. 67).

Müsadere yöntemi kuruluş döneminde fazla kullanılmamış ancak daha çok Fatih Sultan Mehmed döneminde kullanılmış ve merkezi yönetimin gücünü tescil etmeye yönelik olarak düşünülmüştür. Müsadere yöntemi 17. yüzyılda ise daha çok gelir sağlama amacıyla tercih edilmiştir. Genellikle din görevlisi/ulema haricindeki devlet adamları için müsadere usulü uygulanırken 18. yüzyılın sonlarında sıradan insanlar da müsadere uygulamasına maruz kalmıştır. II. Mahmud dönemine geldiğinde ise yereldeki ayanın ölüm haberi, devletin mal varlığına el koyması için yeterli kabul edilmiştir. Müsadere yöntemi, ayanların tasfiye sürecinde kullanılan en etkili araç olmuştur (Öğün, 2006, s. 67).

18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Düzenine Kısa Bir Bakış

17. yüzyıl Osmanlı toplumunda önceki dönemlere göre farklı ticari ve ekonomik özelliklere sahip olan ve olumsuz sonuçların yaşandığı bir dönem yaşanmıştır. Öte yandan başat güç konumunda olan Osmanlı bu yüzyıla girerken rakip pozisyonundaki Avrupa devletlerine karşı etkisi azalmış hatta savunma pozisyonuna geçmiştir. Modern tekniklerin askeri alanda tam olarak yararlanılamaması nedeniyle Osmanlı ordusu savaş alanında sürekli mağlubiyetler almaya başlamıştır. Bu nedenle mağlubiyetle sonuçlanan savaşların finansman sorunu yaşanmış ve devletin savaş faturası kendisine pahalıya mal olmuştur (Karta, 2013, s. 164).

18. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı birçok eyalete, o eyaletler içindeki güçlü konumdaki kesimlere bazı imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. Bu nedenle güçlü kesimler merkeze karşı, Anadolu ve Rumeli'nin çoğu bölgesinde bağımsız olarak kabul edilebilecek siyasi egemenlik alanları oluşturmuşlardır (Tezel, 1994, s. 371).

Ayan tarzı eyalet yönetimi, yöredeki nüfusun yaşam alanlarını yönetmesi anlamına geldiğinden daha yoğun nüfuslu yaşam alanlarından kasabalara hatta köylere kadar her bölgenin varlık sahibi ve nüfuslu kişilerinin, merkezi hükümetten aldıkları sorumluluk bağlamında kendi içlerinde

bir hiyerarşi oluşturmaları sosyal açıdan bir zorunluluk durumuna gelmişti (Akdağ, 1999, s. 53). 17. yüzyılın sonlarında başlayan ayanlık 18. yüzyılın ikinci yarısında kuvvetlenmiş ve Anadolu'da önemli bir konuma gelmiştir. Bu örgütün diğer örgütlerle, sosyal olaylarla, iktisadi, askeri ve adli düzenle ilişkisi vardır. Bu yüzyılda Osmanlı'nın idari düzenindeki değişikliklerin ayanlık kurumu üstünde önemli etkisi olmuştur (Özkaya, 2008, s. 107).

17. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan ve 1726 yılında da hükümet tarafından resmen bazı hanedan sahiplerine görev verilmesiyle yerli ailelerin ön plana geçme mücadeleleri sonucunda gelişmeye başlayan ayanlık örgütü, 18. yüzyılın ortalarına doğru ilk önce önemli sancak ve kazalarda daha sonra da Anadolu'nun neredeyse her yerinde görülmeye başlanmıştır (Özkaya, 1994, s. 13).

18. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda artan ve zorbaca hareket eden güçlü nüfuslu ailelerin 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19 yüzyılda hükümeti ve devleti çok uğraştırdığı, zor durumda bıraktığı da görülmektedir. 18. yüzyıl Anadolu sancak, kaza, nahiyeye ve köylerden oluşuyordu. Eyalet ve sancaklarda idari yönden çok az değişiklikler olmuştur. Yani 17. yüzyıl başındaki durum ile 18. yüzyılın başındaki durum aynı sayılır cinstendi. Her eyaletteki sancakların bir tanesi "paşa sancağı" olarak anılır, paşa sancağında beylerbeyi, sancak merkezlerinde de sancak beyleri otururdu. Kazaların birleşmesi ile sancaklar, sancakların birleşmesi ile de eyaletler oluşurdu. Eyaletlerdeki beylerbeyine de vali deniyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısında beylerbeyi fazla kazanç elde edebilmek için halktan fazla vergi almak gibi kanunsuz işler yapmaktaydı. Ayan tayini olayında da kim fazla para verirse o ayan yapılıyordu. Bundan dolayı da şehirlerde yerli aileler arasında bir rekabet ve mücadele ortamı doğmuştu (Özkaya, 2008, s. 107).

Nahiyelerde kadınların görevlerini ifa eden naibler (kadı vekilleri) bulunurdu. Bunlar bilgi ve eğitimi olmayan insanlardı. Menzillerin işleyişi ve düzeni konusunda kazaların kadı, ayan ve ahalileri sorumluydular. Menzil hanenin ücretlerini, kazanın kadısı ve vilayet ayanı topluyordu. Fakat menzil hanenin kurulduğu yerlerdeki kaza ayanları "menzil ücreti" diye bir ücret topluyordu ve bu ücretin büyük kısmını da kendilerine ayırıyorlardı (Özkaya, 2008, s. 112). Gerek bilgi ve eğitimi yetersiz insanların nahiyelerde görev alması gerekse de fazladan ve izinsiz alınan vergilerin toplanması, 18. yüzyılın ilk yarısında devletin adaletsiz yapısının artmasına yol açmış ve bu da dönemin devlet sorunlarından biri olarak ortaya çıkmıştır.

Kazanç elde etmek için cizye, avarız ya da mukataat iltizam edenler ve menzil ahkâmı ele geçirilip menzil beygirlerine binen, menzil düzenini bozan kimseler vardı. Bu kimseler bu işleri “*ayan-ı vilayet*” ile anlaşarak yapıyorlardı. Ayrıca mültezimlerin adamları bir yolculuğa çıktığında, tatar kalpağı giyip yolda istedikleri yerlere girip çıkıyorlardı. Bu da menzil hanelerdeki işleri geciktiriyordu.¹ Kazalarda, vilayet ayanının ve hanedan sahibi ailelerin sözü önemliydi. Ama ileri gelenler bazen kendileri için fazla para topluyorlardı (Özkaya, 2008, s. 112). Yukarıda da değinildiği üzere vilayet ayanları dediğimiz ileri gelenlerden çıkan bu kişiler çoğu zaman kendi çıkarlarını gözetmekte ve servetlerini arttırmaya çalışmaktaydılar.

Anadolu'da Ayanlığın Doğmasını Hazırlayan Olaylar

Anadolu'da ayanlığın doğuşunda önemli rol oynayan şey –tam olarak bilinmese de– sosyal ve iktisadi olaylar ile arazi rejimlerindeki değişiklikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişikliklerin içeriğini kısaca irdeleyecek olursak Avusturya Savaşı sırasında Anadolu'da mütegalibeler, eşkıyalar, leventler, aşiretler ortaya çıkmış ve devlet bunlarla her ne kadar başa çıkmaya çalışıp cezalandırılmaları konusunda karar almışsa da başaramamıştır. Çünkü eldeki kuvvet bu konuda yetersiz kalıyordu. Yine, bu savaş sırasında devlet hazinesinin boş olduğu anlaşılmış ve askere verilecek paranın olmadığı görülmüştü. Bunun üzerine Anadolu'daki zengin kişilerden yardım istenmiş bu ise Anadolu'da yeni bir zümrenin doğmasına neden olmuştur (Özkaya, 1994, s. 42).

Savaşlara katılmak üzere idareciler ve askerler Anadolu'dan ayrılıyor ve başıboş kalan Anadolu'da yer yer eşkıyalar türüyordu. Bu eşkıyaları yakalayacak kimse yoktu ve bu durumda çeşitli yerlerden oraya mütegalibeliğe hevesli memurlar çıkıyordu. Devlet mütegalibelerin kuvvetlerinden faydalanmaktaydı. 1683'ten sonra mütegalibelik hareketleri alabildiğine artmıştır. 18. yüzyılda mütegalibelerin yanında sancak beyi, kadı, voyvoda gibi devlet memurları da mütegalibelik yapıyor ve halkı soyuyordu. Ayandan olan mütegalibeler rahatça hareket edebiliyor, halk ise bu durumdan yakınıyor pek çoğu da topraklarını terk ederek eşkıyalık yapıyordu. Mütegalibelik hareketlerini bastırmaya devletin gücü yetmemekteydi (Özkaya, 1994, s. 61).

Anadolu'daki halk hayatından hiç memnun değildi. Devlet, para sıkıntısı ve İstanbul'da sık sık isyan eden asker yüzünden Anadolu ile yeterince meşgul olamıyordu. Eşkıyalarda bu durumu fırsat bilerek

¹ Bu aynı zamanda artık tatar olmayan kişilerinde tatar kalpağı ve elbiselerini giymeye başlamasına neden olmuştur.

etrafta kol geziyorlardı. Eşkîyalık hareketleri Anadolu'nun içyapısını bozmuş ve halkın yerini yurdunu terk edip göç etmesine ya da eşkîyalık yapmasına neden olmuştur. Leventlik meselesi de burada sözünü etmemiz gereken konulardandır. 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın başlarında köy hayatındaki ekonomik ve sosyal bozukluklardan dolayı birçok kişi çiftini ve çubuğunu terk etmiş, levent eşkıyası olarak dolaşmaya başlamıştı. Beylerbeyleri veya sancak beylerbeyleri savaflara istedikleri sayıda askerle katılabilmek için ya da emniyetlerini sağlayabilmek için levent besliyorlardı. Leventler kendilerine ihtiyaç kalmayınca serbest bırakılıyorlar ve kendilerine yeni kapılar arıyorlardı. Bir paşaya ya da ayandan bir mütegalibeye kapılanmaya çalışıyorlardı. Leventlerin sayısı gittikçe artmıştı ve onların etraflarına verdikleri zararlardan dolayı 17. yüzyıl sonlarında leventlerin kaldırılmasına karar verilmişti (Özkaya, 1994, s. 59). Fakat 18. yüzyılın ilk yarısında leventlik fermanlarla kaldırılmış olsa da fermanların hükümleri bir türlü uygulanamamış ve leventlik sürüp gitmiştir.²

Devlet bir taraftan da aşiretlerle uğraşmak durumundaydı. Aşiret ve akraba bağlarının sıkı olması sebebiyle herhangi bir aile üyesine yapılan en ufak bir kötülük bütün aile üyelerine yapılmış gibi değerlendirilmesi aileler arasında husumetlerin daha da artmasına sebep olmaktaydı. Böylece intikam duygusunun aileler arasında kabarması sonucu olaylar daha da şiddetli çatışmalara dönüşebilmekteydi (Kaya, 2005, s. 243). Aşiret nüfusunun yüksek yoğunluğu ve göçebe yaşam tarzının geniş alanlara yayılmasından dolayı verilen zarar da büyük olmaktaydı. Bazı idari uygulamalar ayan ve zengin olanların bile hoşuna gitmediği için halkı yönetim aleyhine kıskırttıkları olmaktaydı. Ancak Aşiretler de tıpkı leventler ve mütegalibeler gibi vilayet ayanlarının ihtiyaç duydukları kuvvetlerin kolayca toplanmasını sağlıyorlardı (Kaya, 2005, s. 251).

Avusturya Savaşı esnasında Anadolu'da kendini gösteren iç ayaklanmaya devlet bir türlü müdahale edememiş, eşkıyalar, mütegalibeler, aşiretler, leventler ve çapulculuk yapanların sayesinde yurtlarını terk etmek zorunda kalanların sayısı artmıştı (Muşmal, 2003, s. 173). Bu kimseler -ekseriya aşiretlerden kopup gelen- Anadolu'daki vilayet ayanlarının hizmetine girmektedirler. Bu göç bazı düzensizliklere neden oluyordu. Genelde İstanbul başta olmak üzere Anadolu ve Rumeli'ye yapılan bu göçler bir türlü önlenemiyordu. Göç eden halkın bıraktığı vergiler geride kalan halkın üzerine biniyor ve bu da sıkıntılara yol açıyordu. Anadolu'da kalan halk da ister istemez zengin ve kuvvet sahibi olan

² Leventlere savaflarda ihtiyaç duyuluyordu. Bu yüzden devlet bu tip eşkıyaları ortadan kaldırmak için savafların sona ermesini bekliyordu.

kimselere bağlanmak zorunda kalıyordu (Tekdemir, 2004, s. 8).

Bu dönemde valilerin, kadıların ve diğer memurların durumu pek iyi değildi. Anadolu da çok karışıktı. Levent eşkıyaları, mütegalibeler ve diğerleri halkı soyuyorlardı. Yani devletin Anadolu'da kuvvetli bir merkezi otoritesi mevcut değildi. Memurlar da bu karışık durumdan istifade etmekte ve halktan fazla para, mal, yiyecek istemekteydi. Timar sisteminde ve miri mukataalarda meydana gelen değişiklikler daha da karışıklığa neden olmaktaydı. Merkezi otoritenin zayıfladığı böyle bir dönemde ayanlık hızla ortaya çıkmaya başlamaktaydı (Özkaya, 1994, s. 93).

Anadolu'da Ayanlığın Teşekkülü

Ayanlık müessesesi³ bütün özellikleriyle henüz daha gün yüzüne çıkartılabilmiş değildir. Fakat yapılacak yeni çalışmalarla birlikte çerçevesi çok daha netleşebilecek klasik bir Osmanlı müesseselerinden bir tanesidir. Aynen diğer devlet kurumları gibi ayanlık da, geniş Osmanlı coğrafyasında görevini başarılı bir şekilde yerine getirmiş; fakat belli bir süre sonra çeşitli nedenlerden dolayı bozulmuş ve kontrolden çıkmıştır (Alkan, 2007, s. 72). Ayn kelimesinin çoğulu olan ayan, Arapça'da göz anlamına gelir ve vücut, erkan ve eşraf kelimeleriyle eş anlamlıdır. Ayanlık, ilk İslam ülkelerinde kullanılmış ve Osmanlı Devleti'nden önce Anadolu Selçuklu Devleti'nde de ortaya çıkmıştır. Osmanlı arşiv kaynakları ayan kavramını farklı görevleri yerine getirmek için kullanmıştır. Evliya Çelebi ayanları üç gruba ayırmıştır. Bunlar şehrin nüfuzlu zengin tacirleri, ileri gelen ulema ve kapıkulu garnizonlarıdır (İnalçık, 2010, s. 333). Ayan taşradaki en biçimsiz ve tanımlanamayan güç odağı olarak kabul edilmiştir. Belgelerde voyvoda, mütesellim, muhasıl, mutasarrıf ve vali olarak kayda geçen bu kişilere aynı zamanda mütegalibe veya derebeyi de denilebilmektedir. Bu sınıfı oluşturanlar ise kapıkulları, yeniçeri serdarları, sipahi, kethüda yerleri, mültezimler, mukataa eminleri, emekli olan beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, müderrisler, müftüler ile bunların çocuklarından meydana gelenlerdir (Güven, 2016, s. 63).

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenmeye başlayan fermanlarda kendilerinde "ayan-ı vilayet", "ayan ve eşraf", "ayan-ı belde" denilen (Özkaya, 1994, s. 8) bu zümre, 18. yüzyıla kadar nüfuzları oturdukları yerleşim merkezinin dışına taşmayacak şekilde halk ile devlet arasında bir aracı ve iş takipçisi olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde devlet ile

³ Müessese ile ilgili tartışmalar için bkz. Feridun M. Emecen, "Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolu Kethudazade Mehmet Emin Ağa", Belleten, C:LXV, S:13, Ankara, 2001, s.191.

halk arasındaki işlerde iş takipçisi ve aracı gibi faaliyet gösteren ayanın, yörenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, satılan mallar için bilirkişilik yapmak, fiyat tespit etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, belirli vergilerin ne zaman toplanacağını belirlemek, kötü yöneticileri görevden almalarını sağlamak ve yerine yeni yönetici tayin edilmesi için şehir halkının isteklerini İstanbul'a arz etmek gibi görevleri vardı (Mert, 1991, s. 196).

Daha önce uzun süren savaşlar sonucu tımarlı sipahi toprakları boş kalınca bu topraklar iltizama verilmeye başlandı. Ayan zümresi de bu durumu değerlendirerek iltizam yoluyla güçlenmeye ve nüfusunu artırmaya başladı (Özkaya, 1994, s. 9). Önce de belirttiğimiz gibi Avusturya Savaşları sırasında mali sıkıntı içinde olan hükümet ayan ve eşraftan yardım istemiş ve onlara özel bir değer vermiştir. Ayanlığın doğuşunda halkın galeyana gelmesi ve ayanların aracılığıyla verilen emirlerin münasip düşmesi ayanlığın "tarih mevki"ine yerleşmesinin önünü açmıştır (Özkaya, 2008, s. 113). Anadolu'daki karışıklık, mali sıkıntı, Osmanlı örgütlerinin zayıflaması, Anadolu'da ayanlığın doğuşunda önemli rol oynamıştır.

Ayanlığın devlet tarafından doğduğu varsayılsa da, devletin zor durumda kaldığı ve mecbur olduğu zaman ayanlardan yardım istemesi; dolayısıyla devlet tarafından teşvik edilerek veya resmen kurularak değil bazı olaylar sebebiyle kendiliğinden ortaya çıktığı düşünülmektedir (Özkaya, 2008, s. 115). Gittikçe sayıları artan ayanlar çeşitli fırsatlardan istifade ederek çiftlikler satın alıyorlardı. Devletin de kendilerine sık sık başvurmasıyla reayanın vekilleri olmaları hasebiyle itibar sahibi, sözü dinlenir kişiler haline gelmiştir. Bunlardan bazıları devletin Avusturya Savaşları ve 18. yüzyıldaki savaşlar sırasında Anadolu ile ilgilenememeleri, dolayısıyla buldukları yerlerde kendilerine taraftar yaratıp sancak ve kaza idarelerinin bir kısmını ele geçirmeleri, ayanların 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı toplumu içinde kendine yer bulmasına ve hükümetçe de benimsenmesine neden olmuştur (Özkaya, 2008, s. 115).

Ayan seçimi başta kadı ve şehir ayanı tarafından yapılıyordu. Halk içerisinde en fazla taraftar ve kuvvete sahip olanlar, diğer ayanlar ve bir kısım halkı kendilerine bağlayarak ayan reisi olmaktadır (Özkaya, 2008, s. 117). İlk ayanlık seçimi 1680'li yıllarda yapılmıştı. Seçilen ayan, halktan mahzar, kadıdan ilam, validen ise buyruldu alır; buyruldu karşılığında ayanıye ismiyle bir ücret ödeyerek görevine başlardı (Alkan,2007, s. 74). Devlet 1726 tarihinde bu ileri gelenler ile ilgili tedbirler almak zorunda kaldı ve ayanlık örgütünü kabul ederek onu meşrulaştırdı. Bu kararla ayandan olan

hanedan sahiplerine artık sancakbeyliği verilir hale geldi. Aslında devlet 1726'dan önce de ayanlardan yardım istemiş ve buldukları yerlerin asayişlerini korumakla görevlendirerek onları kabullenmiş oluyordu. Sancakbeyliği verilmesiyle de bunu resmileştirmiş oluyordu. Devlet bu tarihten itibaren ayanlardan yardım istemeyi artırmış ve bu da ayandan olan zengin ailelerin kuvvetlenmesine ortam hazırlamıştır (Alkan, 2007, s. 117). Fakat zamanla seçimlere müdahale edilmeye başlanıldığı gibi rüşvetle ayanlık buyrultusu alınır olmuştu (Alkan, 2007, s. 74). Bu şekilde verilen rüşveti ayanlar daha fazlasıyla halktan çıkarıyorlardı (Güven, 1999, s. 23). Bu olaylar karşısında sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa, 1765'te Anadolu'nun çeşitli yerlerine fermanlar yollayarak vali buyrultusunu kaldırdığını söylemiş ve ayan seçiminin şeklini fermanla bildirmiştir. Böylece bu düzenlemeyle vali ve kadıların rüşvet almaları engellenmiş olacaktı (Özkaya, 1981, s. 1409).

Sonuç olarak Osmanlının diğer kurumlarında olduğu gibi ayanlıkta da gerileme ve bozulma başlamış toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu şekliyle ayanlık müessesesi devletin sırtında kambur halini almış ve bertaraf edilmesi düşüncesi hâsıl olmuştur. Alınan önlemlerde cevap vermeyince Sultan II. Mahmud, 1786 yılında ayanlığı kaldırdığını bir fermanla duyurmuştur (Alkan, 2007, s. 75). İki asra yakındır varlığını sürdüren ayanlık örgütünün birden ortadan kaldırılması imkânsız olduğundan bu örgüt zamanla ölen ayanların yerlerine yenilerinin tayin edilmemesi ile kendiliğinden ortadan kaldırılmıştır.

18. Yüzyılın İkinci Yarısında Devletin Ayanlara Verdiği Görevler

Merkezi otoritenin zayıflamasından sonra devlet ayanlardan her konuda faydalanma yoluna gitmiştir. Ayan dediğimiz sınıfın bu kadar aktifleşmesinden ötürü devlet bu sınıfa bazı görevler vermeye başlamıştır. Örneğin, eşkıyaların ve isyan edenlerin cezalandırılması, orduya asker alınması ve bu askerlerin donatılması ve vergi toplanması gibi görevler bunlar arasındadır. Ayanlara verilen bu görevleri üç başlık altında toplamak gerekirse; idari, askeri ve iktisadi ve mali alandaki görevlerdir.

İdari Alandaki Görevler

Merkezi otoritenin zayıflaması ile birlikte ayanlarda güçlenmişti. Devlet ayanlara Anadolu'da pek çok konuda önemli dayanak gözüyle bakmış, ayanlar devletin önemli kuvvet kaynaklarından biri haline gelmişti. Devlet eşkıyaların uzaklaştırılması, isyancıların cezalandırılması, orduya asker sağlanması ve ihtiyaçlarının temini, İstanbul'a zahire ve erzak gönderilmesi, Anadolu'daki karışıklıkların giderilmesi, vergilerin

toplanması ve benzeri işlerde ayanlardan faydalanma yoluna gitmiştir (Özkaya, 2008, s. 141). Ayan başında bulunduğu vilayetin idare amiri, askeri güçlerin komutanı, asayiş ve düzenin koruyucusu idi (Akdağ, 1970, s. 58).

Ayanın pek çok ağır görevleri söz konusudur; gerek kendisi için gerekse de merkezi hükümetçe fermanla istenen vergilerin toplanmasında gücünü kullanmak, askerleri savaşa hazırlamak, vilayetin öteki ayanlarını itaatte tutmak, eşkıyalara karşı halkı korumak gibi görevler bunlardan bazılarıdır. Bu güç görevlerin/işlerin üstesinden kendisi de güçlü bir zorba olduğu için gelebiliyordu (Akdağ, 1970: 58). Emirleri yerine getirmeyen ayanlara devlet nasihat anlamında fermanlar yolluyor ve bir sonraki evre olarak da kalelere hapsediriliyorlardı. Bazen de idam edilerek ortadan kaldırılıyorlardı (Özkaya, 2008, s. 143).

Ayanların kaza dâhilinde eşkıya tedibi, asi valilerin yakalanması, karışıkların önlenmesi, böylece düzenin sağlanması gibi görevlilerin dışında kaza ile ilgili çeşitli idari fonksiyonları da vardı. Bir aracı olarak bunları yerine getirmek zorundalardı (Özkaya, 2008, s. 147). Örneğin; İstanbul baruthanesi gerekli olan güherçilenin temini ayanların görevlerindendi. Ayrıca ayanlar devlete kereste, zahire, araba, savaş malzemesi ve çeşitli ihtiyaçların temininde aracı oluyorlardı (Karasu, t.y, s. 5).

İktisadi ve Mali Alandaki Görevler

Ayanlar cizye, koyun vergisi, paşalara ait vergiler ve devlete ait her türlü vergileri toplamakla görevliydi. Devlet nezdinde önemli ve sık sık kendilerine başvuru bir güç olarak görülüyorlardı. Devlet ayanlara bu işlerinin karşılığı olarak bir ücret ödemezdiler (Tekdemir, 2004, s. 26). Ayanlarda yaptıkları masrafları bölge halkından çıkarıyorlardı. Ayanlar kendi isteklerine göre halktan fazla para topluyor, salyane defterlerine kendileri için vergi koyuyor ve bu da onların daha çok zenginleşmesine halkın ise fakirleşmesine neden oluyordu. Yani devlet bir bakıma ayanlarla halkı karşı karşıya bırakmakta ve ayanlar da geçimini halkın üzerinden karşılıyordu. Vergileri toplarken kendileri için de “ayaniye”, “ayanlık ücreti” ya da “ayan caizesi” adı verilen paralar alıyorlardı. Ya da “tevzi defterleri”ne kendileri için vergi eklemekteydiler (Özkaya, 2008, s. 145). Tımar ve toprak sisteminde ortaya çıkan bozulmalarla, olağanüstü vergilerin arttırılması ve ayrıca efektif şekilde işletilemeyen birçok tımar ve zeametin mukataaya dönüştürülmesinin, ayana böyle bir fırsat kapısı araladığına işaret eden birçok araştırma mevcuttur (Akdağ, t.y, s. 428).

Zaman zaman bunların önüne geçmeye çalışılmış ayanların topladıkları

paralar geri alınıp sahiplerine verilmiştir. Ya da ayanların ellerinden bu görev alınarak nefyi edilme, kalelere hapsedilme, nasihat etme gibi yollara başvurulmuştur (Özkaya, 2008, s. 143).

Askeri Alandaki Görevler

18. yüzyılın ikinci yarısında resmi ayan olan kişiler aracılığıyla asker temini daha kolay görüldüğünden sık sık ayanlara başvurulmuştur. Sancağın valisi ya da çevresinin resmi görevli ayanı olan kimseler kendi kişisel görevleri için kapılarında zaten çoktandır yeteri kadar levent besler olmuşlardı (Akdağ, 1970, s. 61). Devlet, ayanları savaşa davet ederek onların kuvvetlerinden yararlanmış ve bunlara ek rütbeler vermişlerdir. Başlarda ayanlardan asker isteği azdı, daha sonra ise nerdeyse her yerdeki ayanlardan asker talepleri olmuş ve bu talepler de karşılanmıştı (Yücel, 1974, s. 696). Bu da bize ayanlığın iyice yayıldığını göstermekteydi.

Söz konusu yüzyılın ikinci yarısında devlet birçok defa ayanlara başvurarak onlardan asker yardımı istemiştir. Özellikle ileri gelen ailelerden, yerli büyük hanedanlardan, resmi ayanlardan, vilayetin ileri gelenlerinden savaşların önemli safhalarında yardım istenmiştir. Örneğin Cezzar Ahmet Paşa'nın Napolyon'a karşı yapılan savaşta aldığı zafer, ayanların bu konuda devlete ne derece yardımcı olabileceklerini kanıtlamıştır (Karasu, t.y, ss. 5-6).

Seferler sırasında ayrıca devlet sefer masraflarının toplanması konusunda da ayanlara başvurduğu oluyordu. Ancak ayanlar asker ve sefer masraflarını toplama konusunda da kendi çıkarlarına göre hareket etmiş fazladan para toplamışlardır (Özkaya, 2008, ss. 162-163).

Sonuç

Anadolu'da 17. yüzyıl sonlarında kurulan ve 18. yüzyıl boyunca gittikçe gelişen ve ülkenin her yerinde görünmeye başlayan ayanlık müessesesinin gelişmesinde en büyük etken imparatorluğun, idari, askeri, adli, iktisadi ve sosyal alanlarda kötü bir evreden geçmesidir. İmparatorluğun zor koşullardan geçmesi yeni bir müessesenin teşkil olmasına sebep olmuştur.

Ayanlığın kuvvetlenmesinde başıboş levent topluluklarının yerli aileler, mütesellimler ve ayanların emrinde olmalarının ve onların isteklerini yerine getirmelerinin de etkisi vardır. Bu karışıklık ortamında halk kendini koruyacak güçlü liderler aramakta ve kazalarda bulunan zengin ve güçlü yerli ailelerin himayesine girmekteydi. Bu aileler böylece ayan olma mücadelesi içine giriyordu. Valiler, kadılar; ayanlarla işbirliği yapıp kendi çıkarlarını gözeterik servetlerine servet katıyorlardı.

Halk bu durumdan kurtulmak için ya göç ediyor ya da zengin ailelerin çiftliklerine sığınyordu. Bu da devleti vergileri toplayamaz hale getiriyordu. Ayrıca devlet askeri ihtiyaçlarını da temin edemez haldeydi ve bu sebeple sık sık zengin yerli ailelerin kuvvetlerinden faydalanıyordu. Bu bağımlılık durumu bu ailelerin ayan olmaları yolunda önemli adımlar atmalarına yol açtı.

Bu örgütün kuruluş ve işleyişindeki amaç, halkın kendi reisini kendisinin seçmesini sağlamak ve bu sayede de devletin işlerinin daha çabuk yürüyebilmesine yardımcı olmaktı. Fakat ayan seçilen kişiler seçimle bu göreve gelmemiş, ileri gelenlerin –müderres, imam, vb- imzaları ile bu göreve getirilmişlerdir. Bu örgüt zamanla kuruluşundaki amaç ve işleyişini kaybetmiştir.

Ayanlar kazançlarını arttırmak için halkı dolandırmakta ve halka zulüm yapmaktaydı. Örneğin, tevzi defterlerine fazla akçe yükleyerek kendilerine pay alıyorlardı.

Ayan tayin olunan şahıs eğer devlete karşı gelmez ve halkın da desteğini görürse ölünceye kadar görevde kalırdı.

Ayanlığın kaldırılması Tanzimat dönemine rastlar. Bu dönemde ayanların yerine merkezden memurlar gönderilmeye başlanmıştır. Bu yeni düzende kazalardaki idare tarzı da yeni bir hal almış ve ayanlık önemini kaybetmiştir.

Sonuç olarak Osmanlının diğer kurumlarında olduğu gibi ayanlıkta da gerileme ve bozulma başlamış toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu şekliyle ayanlık müessesesi devletin sırtında kambur halini almış ve bertaraf edilmesi düşüncesi hâsıl olmuştur. Alınan önlemlerde cevap vermeyince Sultan II. Mahmud, 1786 yılında ayanlığı kaldırdığını bir fermanla duyurmuştur. İki asra yakın bir süre varlığını devam ettiren ayanlık örgütünün birden ortadan kaldırılması imkânsız olduğundan bu örgüt zamanla ölen ayanların yerlerine yenilerinin tayin edilmemesi ile kendiliğinden ortadan kaldırılabilmiştir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça / References

Akdağ, M. (1970). Osmanlı tarihinde ayanlık düzeni devri 1730- 1839. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61.

Akdağ, M. (1945). Tımar rejiminin bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 419-431.

Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi II (1453-1559)*. Ankara: Barış Kitapevi.

Akgündüz, M. (2013). *Osmanlı devleti'nde şeyhülislamlik müessesesi*. Erişim tarihi: 14.03.2018, <http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Makale/204/Osmanli-Devletinde-Seyhulislamlik-Muessesesi.asp>.

Alkan, N. (2007). Ayanlık'ın son dönemlerinde tipik bir örnek: Gümüşhane sancağı Kürtün-i Zir kazası ayanı Süleyman'ın meselesi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 12, 69-84.

Doğan, K. (2013). Genel hatlarıyla Osmanlı devleti'nde Orhan Gazi ve Çelebi (I.) Mehmet dönemlerinde merkez-çevre ilişkileri. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 68-79.

Emecen, F. M. (2001). Doğu Karadeniz'de Âyânlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmed Emin Ağa. *Belleten*, 65(242), 193-214. doi:10.37879/belleten.2001.193.

Göküş, M. (2010). Osmanlı imparatorluğu'ndan modern Türkiye'ye yöneten-yönetilen ilişkilerinin gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15(3), 227-249.

Güven, A. (1999). *Doğu Karadeniz ayanlığına kısa bir bakış (1808-1826)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı).

Güven, T. (2016). Osmanlı imparatorluğu'nda ayanlar, sermaye birikimi ve girişimcilik. *Türkiye İslam İktisadı Dergisi*, 3(1), 63-88.

İnalçık, H. (2010). *Devlet-i aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar I. klasik dönem (1302-1606): Siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İnalçık, H. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Karasu, H. (yıl belirtilmemiş). *Osmanlı imparatorluğu'nda ayanlığın ortaya çıkışı*. Erişim tarihi: 25.04.2018, http://www.academia.edu/2394764/OSMANLI_%C4%B0MPARATORLU%C4%9EU_NDA_AYANLI_%C4%9EIN_ORTAYA_%C3%87IKI%C5%9EI.

Karta, N. (2013). 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile iktisadi ilişkileri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(11), 163-173.

Kaya, K. (2015). 19. yüzyılda Anadolu'da iç güvenlik sorunları ve Voyvodolar. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 239-255.

Mardin, Ş. (2003). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-çevre ilişkileri. M. Türköne ve T. Önder (Der.), *Türkiye'de toplum ve siyaset makaleler 1* içinde (s. 35-77). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, Ö. (1991). Ayan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 4, 195-198.

Muşmal, H. (2003). Modernleşme sürecinde Anadolu'da bir ayan: Konya ayanı Süleyman Bey ve onun muhakemesi. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 171-194.

Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.

Ortaylı, İ. (2012). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Öğün, T. (2006). Müsadere. *İslam Ansiklopedisi*, 32, 67-68, <http://www.>

islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c32/c320051.pdf, Erişim tarihi: 10.04.2018.

Ökmen, M. ve Parlak, B. (2010). *Kuramdan uygulamaya yerel yönetimler, ilkeler yaklaşımlar ve mevzuat*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Öz, M. (2007). Reaya. *İslam Ansiklopedisi*, 34, 490-493. Erişim tarihi: 01.03.2018, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c34/c340343.pdf>.

Özkaya, Y. (1981). Rumeli'de ayanlık ile ilgili bazı bilgiler. *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 2, 1407-1417.

Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı imparatorluğunda ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özkaya, Y. (2008). *XVIII. yüzyılda Osmanlı toplumu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Parlak, B. ve Sobacı, Z. (2008). *Kuram ve uygulamada kamu yönetimi*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Tekdemir, V. (2004). *Osmanlı imparatorluğu'nda ayanlık kurumu ve Bursa ayanları: 1750-1800* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü).

Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Timur, T. (1979). *Kuruluş ve yükseliş döneminde Osmanlı toplumsal düzeni*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Ünal, T. (2007). *Türk siyasi tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları.

Yücel, Y. (1974). Osmanlı imparatorluğu'nda desantralizasyona dair genel gözlemler. *Belleten*, XXXVIII(152), 657-708.